

Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı (23 Ağustos 1939)

Sovyet-Alman saldırmazlık paktı, Sovyetler Birliği ile Nazi Almanya'sı arasında yapılan ve tarafların birbirlerinin aleyhinde 10 yıl süreyle askeri faaliyette bulunmayacağını öngören anlaşmadır. Antlaşmayı Almanya dış işleri bakanı Joachim von Ribbentrop ile Sovyetler Birliği dışişleri bakanı Vyacheslav Molotov 23 Ağustos 1939'da Moskova'da imzaladılar. Antlaşmaya eklenen gizli maddeler uyarınca taraflar Polonya'yı kendi aralarında paylaştılar ve Doğu Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayırdılar. Böylece Almanya olası bir savaş durumunda Sovyet tarafsızlığını temin ederek Polonya'yı işgal etti ve II. Dünya Savaşı'nı başlattı.

Bu saldırmazlık antlaşmasının gündeme gelmesinin sebebi Almanya ve Sovyetler Birliği'nin iyi ikili ilişkilere sahip olması değildi. Antlaşmanın asıl sebebi Alman tehdidine karşı Sovyetler Birliği ile Batı demokrasileri arasında gelişen karşılıklı güvensizlikti. Çünkü Naziler Almanya'da ilk iktidara geldiğinde Sovyetler Birliği'nin dış politikası Batı demokrasileri ile birlikte hareket ederek bu tehdidi durdurma fikrine dayanıyordu. Sovyet liderleri, Almanya'da güçlenen Nazizm'i, İngiliz ve Fransız mevkidaşlarına kıyasla çok daha öncelikli ve hayati bir tehlike olarak görmüşlerdi. Çünkü Hitler daha iktidara gelmeden önce bile Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gerçekleşecek bir savaşın kaçınılmaz olduğunu dile getirmişti. Ona göre Slavlar aşağı bir insan ırkıydı (*Untermenschen*) ve bu ırk, Sovyet rejimi altında Dünya'ya anarşi ve yıkım getirmek isteyen küresel Yahudi komplosuna (*Weltjudentum*) hizmet ediyordu. Dolayısıyla Naziler, "Yahudi Bolşevizmi" olarak nitelendirdikleri Sovyet rejimiyle mücadeleyi kendi varlık sebepleri olarak addediyorlardı. Bu sebeple Nazilerin, Almanya'da iktidara gelmesi, Sovyetler Birliği'nin dış politikasında bir dönüm noktası oldu. Dönemin Sovyet dış işleri bakanı Maksim Litvinov, Nazi Almanyası'na karşı Batılı devletlerle ortak bir güvenlik sistemi oluşturma çabasına girdi. Bu kapsamda 1934 Temmuz'unda Fransız Dışişleri Bakanı Louis Barthou ile görüştü ve kendisiyle Doğu Avrupa'nın güvenliğini birlikte sağlama konusunda anlaştı. Aynı yılın Eylül ayında İngiltere ve Fransa'nın girişimleriyle Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne üye oldu ve bu teşkilat aracılığıyla kendi güvenliğini Batılı devletlerle işbirliği yaparak koruma yoluna gitti. Sovyetler Birliği'nin Batı demokrasileriyle olan ilişkileri 1935 yılında daha da gelişti ve mart ayında Fransa ile bir savunma ittifakı oluşturdu. Bu ittifaka mayıs ayında Çekoslovakya da dahil oldu ve böylece Sovyetler Birliği, Almanya'yı hem güneyden hem de batıdan çevrelemeyi başardı. Sovyetler Birliği'nin Batı demokrasileriyle uzlaşma ve onlarla birlikte çalışma siyaseti, temmuz ayında toplanan 7. Komünist Enternasyonal'e de yansdı. Bu toplantıda Dünyanın her yerinden gelen sosyalist ve komünist parti liderlerine kendi ülkelerindeki sosyal demokratlar ve liberallerle birlikte çalışmalarını çağırısı yapıldı. Buna göre artık amaç küresel bir devrimle komünizmi dünyaya yaymak değil, demokrasi içerisinde çalışarak, faşizme karşı ortak halk cepheleeri kurmaktı.

Sovyetler Birliği'nin demokrasilerle işbirliği içerisinde küresel bir güvenlik mimarisi kurma siyaseti, ilk kez 1935 sonunda gerçek bir krizle sınandı. Ekim ayında İtalya, Etiyopya'yı işgal etmeye başladı. Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya sert yaptırımlar uygulamasını istedi. Ancak Fransa, İtalya ile ilişkilerini bozmamak için buna karşı çıktı ve yaptırımlar sembolik düzeyde kaldı. 1936 Mart'ında Almanya, askerden arındırılmış Ren bölgesine asker sokunca, Sovyetler Birliği yine Milletler Cemiyeti'nin yaptırım mekanizmasını işletmek istedi ancak başta İngiltere olmak üzere üye ülkelerden yeterli destek bulamadı. Temmuz ayında başlayan İspanyol İç Savaşı'nda Sovyetler Birliği ile Batı demokrasileri arasındaki ayrışma daha da derinleşti. İspanya'da seçimleri kazanan halk cephesini destekleyen

Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'dan destek göremedi ve darbeci General Franco'yu destekleyen İtalya ve Almanya'ya karşı tek başına bir vekalet savaşı yürütmek zorunda kaldı. Benzer bir durum, 1937 yılında Japonya, Çin'i işgal edince yaşandı. Sovyetler Birliği Japon işgalini durdurmak için Çin'e yardım etmeye çalıştı. Ancak Batılı devletler meseleye duysarsız kalınca yine yalnız başına kaldı.

Sovyetler Birliği'nin, yayılcı faşist devletlere karşı verdiği mücadele 1936 yılından itibaren tehlikeli bir hal almaya da başladı. Düşmanları Almanya ve Japonya kasım ayında kendisine karşı birleşerek aralarında anti-komintern adı verilen komünizm karşıtı bir ittifak tesis ettiler. Ertesi yıl bu ittifaka İtalya da katıldı. Böylece Sovyetler Birliği doğudan ve batıdan çevrelenmiş oldu. Bu durum 1938 yılından itibaren Sovyetler Birliği açısından daha tehlikeli bir hale geldi. 1938 martında Almanya, Avusturya'yı ilhak etti ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki tek müttefiki Çekoslovakya'yı tehdit eder hale geldi. Tıpkı önceki olaylarda olduğu gibi İngiltere ve Fransa bu olaya sessiz kaldılar. İngiltere Başbakanı [Neville Chamberlain](#), Avam Kamarasına yaptığı konuşmada milletvekillerine ilhakı kabul etmekten başka seçenekleri olmadığını söyledi. Buna karşılık Sovyet Dışışleri Bakanı Maksim Litvinov, İngiltere'nin Moskova büyükelçisi Viscount Chilston'le ile görüşerek Hitler'in Avusturya ile yetinmeyeceğini ve Çekoslovakya'ya yöneleceğini ifade etti. Bu yüzden derhal İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında bir toplantı yapılmasını ve bu toplantıda Çekoslovakya konusunda ortak bir tavır belirlenmesini istedi. İngiltere bu talebi reddetti. Nisan sonunda Çekoslovakya'daki Alman azınlığın lideri Konrad Henlein, Hitler'le eşgüdüm içerisinde ülkenin parçalanmasına yol açacak önemli talepleri gündeme getirdi. Sovyetler Birliği hem Fransa'ya hem de Çekoslovakya'ya 1935 yılında yaptıkları savunma ittifakına bağlı olduğunu bildirdi ve savaş hazırlıklarına girişti. Buna karşılık İngiliz ve Fransız dışışleri bakanları konuyu görüşmek için Londra'da toplandılar. Sovyetlerden bir temsilci çağrılmayan bu toplantıda Alman taleplerini makul bulundu ve Çekoslovakya'ya Alman taleplerini kabul etmesi konusunda baskı yapılması kararı alındı. Mayıs ayında Almanya, Çekoslovakya sınırına asker yığmaya başladı. Buna karşılık, Sovyetler Birliği yaz ayları boyunca Çekoslovakya'yı korumak için savaşa hazır olduğunu dile getirdi ancak İngiltere ve Fransa'dan olumlu bir karşılık görmedi. Eylül sonunda İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya, Çekoslovakya sorununu görüşmek için Münih'te toplandılar. Ancak bu toplantıya da ne Sovyetler Birliği ne de Çekoslovakya davet edilmedi. Toplantıda Alman azınlığın yaşadığı Südet bölgesinin, Çekoslovakya'dan koparılarak Almanya'ya verilmesi kararı alındı. Bu durum Çekoslovakya hükümetini kaosa sürükledi ve Naziler, 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın kalanını işgal ederek ülkeyi bir Alman himayesine çevirdi. Böylece Sovyetler Birliği, Orta Avrupa'daki tek müttefikini, Almanya'ya kaybetmiş oldu. Nisan ayında da İspanya'da iç savaş sona erdi ve Faşist Franco hükümeti, halk cephesini yenilgiye uğratarak ülkeyi ele geçirdi. Bu durum Sovyetler Birliği'nin Batılı demokrasilerle işbirliği yaparak kendini koruma siyasetinin işe yaramadığını gösterdi ve Sovyet liderliği kendisini korumak için farklı bir siyaset izlemesi gerektiğine karar verdi.

Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlerle ortak bir güvenlik sistemi kurma arayışının işe yaramamasının temel sebebi demokratik ülkelerle arasında gelişen güvensizlikti. Bu güvensizlik, Alman dış politikası tarafından ustalıkla değerlendirilmiş ve sürekli desteklenmişti. Naziler, ısrarlı bir şekilde yeni bir dünya savaşı isteyen tarafın Bolşevikler olduğunu söylemişlerdi. Çünkü Nazilere göre komünizmin yayılması için savaşa ve anarşiye ihtiyacı vardı. Bu amaçla da Sovyetler Birliği yeni bir dünya savaşını körüklemek için elinden geleni yapmaktaydı. Alman Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'in ısrarla tekrarladığı bu tezi İngiltere Başbakanı [Neville Chamberlain](#) da paylaşmaktaydı. Kral VI. George ile yaptığı görüşmede Chamberlain, Avrupa'yı komünizmden koruyan şeyin İngiltere ve Almanya arasındaki barış olduğunu söylemiş ve Sovyetler Birliği'nin komünizmi yaymak için bu barışı sonlandırmak istediğini dile getirmişti. 1938 yılında iktidara gelen Fransız hükümeti de Chamberlain ile aynı görüşteydi. Fransız Dış İşleri Bakanı

Georges Bonnet, İngiliz mevkidaşına Sovyetler Birliği'nin uzaktan dahil olacağı bir savaşı istediğini söylemişti. Ona göre böylece kl yığınınına dönecek Avrupa'da Sovyetler Birliği bir Zmrdanka gibi yükselebilecek ve Dünya devrimini başatabilecekti. İngiliz ve Fransız liderlerin bu düşünceleri, Avusturya'nın ve Çekoslovakya'nın işgali sırasında İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'yle birlikte hareket etmesine engel olmuştu. Orta Avrupa'da başlayacak olası bir savaş durumunda bundan en fazla Sovyetler Birliği'nin karlı çıkacağını düşünen Batılı liderler Hitler'e taviz vererek barışı korumayı ve böylece komünizme karşı zayıf düşmemeyi hedeflemişlerdi. Ancak onların Sovyet niyetlerine karşı duyduğu bu endişeler ve bu endişeler kapsamında geliştirdikleri tavizkar politikalar, Sovyetlerin, Batıya duyduğu güvensizliği derinleştirmişti. Sovyet yetkililere göre Batılıların bu tarz politikalar izlemesinin sebebi barışı korumak değildi. Tam tersine Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasını sağlamaktı. Böylece hem Almanya hem de Sovyetler Birliği zayıflayacak ve Batılı ülkelere rakip olmaktan çıkacaklardı. Sovyetlerin bu güvensizliğini bizzat ülke lideri Joseph Stalin 10 Mart 1939'de yaptığı bir konuşmada ifade etmişti. Stalin'e göre Batılı devletlerin mdahalesizlik politikalarının amacı Faşist lkeleri Sovyetler Birliği'ne saldırtmaktı. Dolayısıyla her iki taraf da diğerinin kendisine komplo kurduğunu düşünmekteydi. Bu karşılıklı güvensizlik İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı güçlü bir ittifak kurmasını engelliyordu ve artık Sovyetler Birliği'nin seçenekleri sınırlıydı. Çünkü Sovyetler Birliği Çekoslovakya'dan sonra sıranın Polonya'da olduğunu biliyordu. Böyle bir durumda Alman tehdidi Sovyet sınırlarına ulaşacaktı. Bu kapsamda Fransız yetkililerle görüşen Dış İşleri Bakanı Litinov, Sovyetler adına Polonya'yı paylaşmaktan başka bir yol kalmadığını ifade etmiş ve Sovyetler Birliği tüm dış politikasını değiştirmişti. Sovyetler Birliği artık kendi güvenliğini bir denge politikası izleyerek ve çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturarak sağlamaya çalışacaktı. Bunun için de hem İngiltere ve Fransa'yla hem de Almanya ile görüşecek ve bu amaca yönelik bir antlaşma zemini arayacaktı.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasındaki ilk yakınlaşma nisan ayında gerçekleşti. 17 Nisan'da Alman Dış İşleri Bakanlığını ziyaret eden Sovyet diplomatı Alexei Merekelov, burada bakanlık müsteşarı Ernest von Weizsacker ile görüştü. Bu görüşmede Sovyet elçisi, ülkesinin Çekoslovakya'daki silah şirketlerinden yaptığı siparişleri gündeme getirdi ve bu siparişlerin teslim edilmesini talep etti. Alman diplomat bu talebe kesin bir cevap vermekten kaçındı. Ancak Sovyet diplomatı görüşmeyi sonlandırmadan önce siparişlerin teslimi durumunda bunu iki ülke ilişkilerinin geleceğine yönelik olumlu bir işaret olarak göreceklerini söyledi ve ülkesi adına Sovyet-Alman ilişkilerinin düzelmesinin önünde bir engel kalmadığını ifade etti. 3 Mayıs'ta Stalin, Almanya'yla ilişkileri düzeltme konusundaki ciddiyetini gösterecek önemli bir adım attı ve Dış İşleri Bakanı Litinov'u görevden aldı. On yıldır Dış İşleri Bakanlığı'nı yürüten Maksim Litvinov, Yahudi kökenliydi ve Nazi karşıtı siyaseti temsil etmekteydi. Stalin onun yerine denge politikasını savunan Vyaeslav Molotov'u atayarak yeni dış politikasını orta koydu. 5 Mayıs'ta ise Almanya, Sovyetlerin talep ettiği siparişleri teslim edeceklerini, Sovyet makamlarını bildirdiler. Böylece taraflar karşılıklı olarak ilişkileri geliştirmek istedikleri birbirlerine gösterdiler.

Bu süreçte Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa'yla olan ilişkileri de yeni bir aşamaya ulaştı. Çünkü Almanya'nın 15 Mart'ta Çekoslovakya'yı işgali sonrasında İtalya da 7 Nisan da Arnavutluk'u işgal etti. Bu durum İngiltere ve Fransa'ya Alman-İtalyan ittifakının sınırlı tavizlerle yetinmeyeceğini gösterdi. Almanya artık Romanya ve Polonya'yı, İtalya ise Yugoslavya ve Yunanistan'ı tehdit eder hale gelmişti. Bu sebeple İngiltere ve Fransa bir yandan Sovyetler Birliği ile kapsamlı bir ittifak antlaşması için görüşmelere başladı; diğer yandan da Polonya, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan'ın bağımsızlığını garanti altına aldı. Ancak zellikle Yunanistan ve Romanya için yapılacak olası bir savaşta Türkiye'nin yardımına ihtiyaç vardı. Bu sebeple İngiltere ve Fransa, 13 Nisan'da Türkiye'nin de bağımsızlığını garanti

altına almak istediklerini Türkiye'ye bildirdiler. Türkiye tek taraflı bir garantinin güvenliğini sağlamakta yetersiz kalacağını düşünerek, İngiltere ve Fransa'ya kapsamlı bir ittifak anlaşması önerdi. İngiliz hükümetinin bu teklife sıcak bakması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında ittifak görüşmeleri başladı. Ancak Türk hükümeti olası bir Türk-İngiliz anlaşmasını destekleyecek bir Türk-Sovyet ve İngiliz-Sovyet anlaşmasının gerekliliğini de taraflara ilettiler ve Sovyetler Birliği Dış İşleri Komiseri yardımcısı Potemkin olası bir işbirliği anlaşmasının detaylarını görüşmek için 28 Nisan'da Ankara'ya geldi.

Sovyetler Birliği ile İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü ittifak görüşmeleri de Mayıs ayında şekillenmeye başladı. İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği'ne ortaklaşa bir şekilde Doğu Avrupa devletlerinin bağımsızlığını garanti etmeyi ve olası bir savaşta birlikte hareket etmeyi önerdiler. Ancak Sovyetler Birliği, savaş durumunda Alman saldırısını, Polonya topraklarında karşılaşması gerektiğini ve bu yüzden Kızıl Ordu'nun Polonya'ya girmesi gerektiğini ifade etti. Polonya bu teklifi kesin bir şekilde reddetti. İngiltere ve Fransa ise Polonya'nın itirazlarına rağmen bu şartları müzakere etmeye karar verdiler. Fakat 7 Haziran'da Almanya, Estonya ve Letonya ile saldırmazlık antlaşmaları imzaladı ve böylece Baltık coğrafyasını Sovyet gündemine taşıdı. Sovyetler Birliği derhal Baltık bölgesini ve Romanya'yı içine alan bir coğrafyada doğrudan ve dolaylı bir tehlikeye maruz kalması durumunda ittifakın kendisini desteklemesini talep etti. İngiltere ve Fransa ise Sovyetler Birliği'nin bu maddeyi kullanarak Baltıkları ve Romanya'yı da işgal edeceğini düşünerek teklifi reddettiler ve görüşmeler tıkanı.

Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa ile üçlü ittifak pazarlığı yaptığı dönemde Almanya, Moskova'dan gelen yakınlaşma adımlarını değerlendirmekteydi. Mayıs ayında Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile yaptığı görüşmede Hitler, Stalin'i işaret ederek "Adam, iş yapabileceğimiz biri gibi duruyor" demiş ve böylece Alman-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde talimat vermişti. Bu talimat üzerine Ribbentrop, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve politik bir yakınlaşma için müzakerelere başlamıştı. Bu aşamada Almanya'nın Sovyetler Birliği'yle yakınlaşması için iki önemli sebebi vardı. Birincisi, Polonya krizinin, İngiltere ve Fransa ile topyekûn bir savaşa dönüşmesi durumunda, Almanya'nın bu ülkelerin kolonilerinden aldığı hammadde tedarikinin kesilecek olmasıydı. Böyle bir durumda Alman sanayisi birkaç ay içerisinde stoklarını tüketecek ve çalışamaz hale gelecekti. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Almanya'nın Sovyetler Birliği'nden hammadde tedarik etmesi şarttı. İkincisi ise İngiltere ve Fransa'yla olası bir savaş sürecinde Sovyetler Birliği'yle yaşanacak bir çatışmanın Almanya'yı iki ateş arasında bırakacak olmasıydı. Bunu önlemek için Almanya'nın Batılı devletlerle savaşa tutuşmadan önce Sovyetler Birliği ile anlaşması ve onun tarafsızlığını temin etmesi lazımdı. Bu kapsamda Alman yetkililer Sovyet yetkililerinin yakınlaşma adımlarını memnuniyetle karşıladılar. 17 Mayıs'ta Sovyetlerin Berlin Büyükelçisi Georgei Astakhov, Alman Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Ernest von Weizsacker ile yaptığı görüşmede "Sovyetler Birliği ile Almanya'nın dış politikaları arasında bir çatışma yok dolayısıyla bu iki ülke arasında bir husumete gerek yok" demişti. 20 Mayıs'ta ise Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Almanya'nın Moskova büyükelçisi Friedrich von der Schulenburg'a "ekonomik ilişkilere yönelik müzakerelerin sürdürülmesiyle yetinmek yerine daha kapsamlı politik müzakerelere başlamanın gerekli" olduğunu söylemişti. Alman büyükelçisi bu teklifi şüpheyle karşıladı ve bakanlık müsteşarı Weizsacker'a Sovyetler Birliği'nin İngiltere ve Fransa'yla yaptığı ittifak müzakerelerinde elini güçlendirmek adına böyle bir yaklaşım sergilemiş olabileceğini söyledi. Ancak Weizsacker 30 Mayıs'ta doğrudan Sovyetler Birliği'nin Berlin büyükelçisi Astakhov ile görüştü. Bu görüşmede Sovyet büyükelçisi, Alman müsteşara, iki ülke arasında bu zamana kadar kapsamlı bir anlaşma yapılmasını istemeyen tarafın Almanya olduğunu söyledi ve eğer Almanya bu politikasını değiştirdiyse iki ülkenin yakınlaşmasının önünde engel bulunmadığını ifade etti. Weizsacker da aynı gün Almanya'nın Moskova büyükelçisi Schulenburg'a Almanya'nın resmi

Sovyet politikasını değiştirdiğini ve Molotov'la hem ekonomik hem de politik konularda müzakerelere başlaması gerektiğini bildirdi. Taraflar bu kapsamda haziran ayının ilk günlerinde bykellikler aracılığıyla olası bir müzakere için nc görüşmelerde bulundular. Bu görüşmeler sonunda 7 Haziran'da Sovyetler Birliği yetkili bir temsilcinin gönderilmesi durumunda, ticaret anlaşması müzakerelerinin başlayabileceğini bildirdi. Almanya da müzakereleri yürütmesi için 17 Haziran'da Doğu Avrupa Ticari İşleri Daire Başkanı Dr. Karl Schnurre'u görevlendirdi. Alman Dışışleri Bakanlığı Dr. Schnurre'a, müzakerelerde yapıcı olması ve Sovyet yetkililer ile bir anlaşmaya varması konusunda kesin talimat verdi. Çünkü Alman ordusu, 24 Ağustos'ta Polonya'ya saldırmayı planlıyordu. Bu takvime göre Sovyet tarafsızlığının biran önce temin edilmesi gerekiyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin böyle bir acelesi yoktu. Stalin müzakereleri uzattığı takdirde hem Almanya'nın hem de İngiltere ve Fransa'nın ülkesine daha iyi teklifler sunacağını düşünüyordu.

l ittifak müzakerelerinin tıkanmasına rağmen, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği temmuz ortasında l ittifakın kurulması durumunda yapılacak askeri yardımları belirlemek üzere görüşmeye karar verdiler. Burada İngiltere ve Fransa'nın amacı Sovyetler Birliği'ni masada tutmaktı. Böylece olası bir Sovyet-Alman yakınlaşmasını engellemeyi ve savaşı kiş aylarına kadar geciktirmeyi planlıyorlardı. Bu sebeple müzakereleri yürütmek için Moskova'ya karar yetkisi olmayan düşük profilli heyetler gönderdiler. İngiliz heyetin başında emekli Amiral Sir Reginald Drax, Fransız heyetin başında ise Korgeneral Aim Doumenc vardı. Sovyet liderleri, Moskova'ya gönderilen heyetlerin yetkisiz kimselerde olduğuğunu görünce İngiltere ve Fransa'nın oyalama taktiğini izlediğini anladılar. Özellikle Sir Reginald Drax'ın Moskova'ya hantal bir ticaret gemisiyle 8 günde gelmesi ve görüşmeleri 12 Ağustos'ta kadar geciktirmesi, İngilizlerin niyetini açıkça ortaya koydu.

Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın son teklifini görene kadar Almanya'yla bağlayıcı bir anlaşma yapmak istemiyordu. Bu yüzden Berlin'le yrttğu müzakereleri elinden geldiğince ağırdan aldı. 1 Ağustos'ta yapılan toplantıda Sovyetler Birliği'nin Berlin büyükelçisi Astakhov, politik konuları görüşmeden önce kredi antlaşmasının tamamlanmasını ve Alman medyasının Sovyet karştı yayınlarını sonlandırmasını şart koştu. Almanlar bu koşulları derhal kabul ettiler ve süreci hızlandırmak için 3 Ağustos'ta Alman Dış İşleri Bakanı Ribbentrop, Astakhov ile bizzat görüştü. Bu görüşmede kendisine, İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliğinin kapitalizm karşıtlığı noktasında ortak bir ideolojik zemine sahip olduğuğunu söyledi ve ne Almanya'nın ne de İtalya'nın kapitalist Batı'yla hiçbir ortak yanı bulunmadığını ifade etti. Ribbentrop'a göre hal böyleyken sosyalist bir devlet olan Sovyetler Birliği'nin Almanya ve İtalya'ya karşı kapitalistlerle aynı safta olması hiç doğal değildi. Çünkü Sovyetler Birliği'nin Dünya Devrimi amacından vazgeçmesiyle beraber Almanya'nın Bolşevizm'e karşı olan tutumu sona ermişti. Ribbentrop'a göre iki ülkenin arasında Karadeniz'den Baltık Denizi'ne kadar uzanan coğrafyada çözülmeyecek bir sorun yoktu. Ribbentrop'un bu adımı süreci hızlandırdı. Ancak Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'nın son teklifini duymadan Almanya'yla bağlayıcı bir anlaşma yapmak istemedi. Sovyetler Birliği'nin bu tutumu 11 Ağustos'a kadar devam etti. 11 Ağustos'ta Sovyet liderleri Politbüro'da toplandılar ve üçlü ittifak görüşmelerinin tıkanđını kabul ettiler ve Almanya'yla kapsamlı müzakerelere başlama kararı aldılar. Ertesi gün Sovyet dışışleri bakanı Molotov, Alman muhataplarına, iktisadi konuların zlendiğini ve artık Polonya dahil diğer siyasi konuları grşebileceklerini söyledi ve bu kapsamda yetkili bir heyeti Moskova'ya beklediklerini ifade etti. Bu haber zerine Ribbentrop ve Schnurre 15 Ağustos'ta Dışışleri Bakanlığı'nda bir toplantı yaptılar ve Hitler'in onayıyla Moskova'ya gitmeye karar verdiler. Bu kararı iletmek için Almanya'nın Moskova büyükelçisi Schulenburg 17 Ağustos'ta Molotov'la buluştu. Bu toplantıda öncelikle Alman-Sovyet kredi anlaşmasının imzalanmasına daha sonra tarafların siyasi konularda uzlaşmasına ve bu uzlaşının ardından

Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya gelerek gizli maddeler içeren bir saldırmazlık paktını imzalamasına karar verildi. Ancak Sovyetler Birliği bu süreci Ağustos sonuna kadar yaymak istiyordu ve Molotov, Schulenburg'a kredi anlaşmasının imzalanmasından bir hafta sonra Ribbentrop'u ağırlamak istediklerini ifade etti. Bu takvim Almanya'nın planına uymuyordu. Bu sebeple 19 Ağustos'ta Ribbentrop, mevkidaşı Molotov'la telgraflaştı ve saldırmazlık paktının içeriğini konusunda kendisiyle uzlaştı. Bu uzlaşının ardından Hitler doğrudan Stalin'e bir telgraf gönderdi ve ona Polonya meselesinin katlanılmaz hale geldiğini ve 23 Ağustos'a kadar Ribbentrop ile görüşmesini beklediğini yazdı. O gece Stalin nihai kararını verdi ve Politbüro'da kurmaylarını topladı. Toplantıda Nazi Almanya'sıyla anlaşmalarını bildiren bir konuşma yaptı. Stalin'e göre Sovyetler Birliği Avrupa savaşının dışında kalacak ve Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Polonya'da toprak kazanımlarına sahip olacaktı. Bu toplantının ardından 20 Ağustos sabaha karşı 02:00'de Stalin Almanya'ya cevabını verdi ve aynı gün Alman-Sovyet Kredi Anlaşması Berlin'de imzalandı. Anlaşmaya göre Sovyetler Birliği, Almanya'ya 180 milyon mark değerinde hammadde sağlayacak karşılığında Almanya, Sovyetler Birliği'ne 120 milyon mark değerinde endüstri ürünü temin edecekti. Ayrıca Almanya Sovyetler Birliği'ne 200 milyon mark kredi sağlayacak ve bu kredi yine Alman makineleri, endüstri ürünleri ve silah alımında kullanılacaktı.

21 Ağustos'ta Almanya, saldırmazlık antlaşmasının gizli maddeleri konusunda Sovyet taleplerini kabul ettiğini Moskova'ya bildirdi. Bunun üzerine saat 17:35'te Stalin, Hitler'e 23 Ağustos'ta Ribbentrop'u beklediklerini belirten bir telgraf gönderdi. Aynı saatlerde Moskova'da İngiliz ve Fransız heyetleriyle görüşen Sovyet temsilcisi Kliment Voroşilov, kıdemli Sovyet yetkililerinin sonbahar tatbikatlarına katılmaları için üçlü ittifak görüşmelerine ara verdikleri ifade etti ve böylece Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'yla olan ittifak görüşmelerini fiilen sona erdirdi.

23 Ağustos'ta Dışişleri Bakanı Ribbentrop, içlerinde diplomat, subay ve fotoğrafçılar bulunan 40 kişilik heyetiyle birlikte Moskova'ya iniş yaptı. Havalimanında orak çekiç ve gamalı haç taşıyan bayraklar birlikte dalgalanmaktaydı. Alman heyet uçaktan iner inmez, Sovyet askeri bandosu, Nazi milli marşını çalmaya başladı. Ribbentrop bir limuzinle doğrudan Stalin'in ofisine götürüldü ve burada Stalin ve Molotov'la buluştu. Normalde yabancı heyetlerle görüşmekten kaçınan Stalin'in Alman heyeti bizzat ofisinde karşılaması ve havalimanındaki hazırlıklar, Sovyetler Birliği'nin anlaşmaya verdiği önemi göstermekteydi.

Saldırmazlık paktının içeriği 19 Ağustos'ta Molotov'un Ribbentrop'a gönderdiği Sovyet taslak metnine uygun şekilde hazırlandı. Bunun ardından Stalin ile Ribbentrop, iki ülke arasındaki diğer meseleleri ele aldılar. İlk konu Japonya meselesiydi. Ribbentrop, Almanya'nın nüfuzunu kullanarak Rus-Japon ilişkilerine katkı sağlayabileceğini söyledi. Stalin Japonya ile ilişkileri düzeltmek istediklerini ancak gerektiği takdirde savaşa iradesine ve hazırlığına sahip olduklarını belirtti. Ayrıca Almanya'nın Rus-Japon ilişkilerine sağlayacağı katkının bir Sovyet talebi olarak yorumlanmaması gerektiğini bildirdi. Taraflar arasındaki ikinci mesele İtalya'ydı. Stalin İtalya'nın Güney Avrupa'daki hedeflerini sorguladı. Ribbentrop, İtalyan hedeflerinin Arnavutluk'la sınırlı olduğunu ifade etti ve İtalya'nın Alman-Sovyet ilişkilerinin gelişmesini desteklediğini söyledi. Konu daha sonra Türkiye'ye geldi. Stalin Ribbentrop'a Türkiye hakkındaki tutumlarını sordu. Ribbentrop, Almanya'nın Türkiye ile dostane ilişkiler istediğini ve bunun için her şeyi yaptığını ancak buna rağmen Türkiye'nin Almanya karşıtı pakta katıldığını ve bunu Almanya'ya iletme gereği bile duymadığını söyledi. Stalin buna Sovyetler Birliği'nin de "Türklerin tutarsız politikaları" konusunda benzer tecrübelerine sahip olduğu cevabını verdi. Bunun üzerine taraflar İngiltere konusunda görüş alışverişine başladılar. Ribbentrop, İngiltere'nin, Sovyetler Birliği ile Almanya'nın dostluğunu istemediğini çünkü kendi dünya hâkimiyetini sürdürmek için başkalarını birbirleriyle savaştırmayı tercih ettiğini söyledi. Stalin bu yorumu destekledi ve İngiltere'nin askeri açıdan savaşa hazır olmadığını ordusunun zayıf, hava kuvvetlerinin yetersiz ve donanmasının da eski itibarından yoksun

olduğunu söyledi. Stalin'e göre İngiltere'nin dünya hâkimiyetini sürdürmesi ancak diğer ülkelerin "aptallığı" sayesinde mümkün olabilirdi. Ribbentrob ise İngiltere'nin Almanya'yı durdurmak için yakın zamanda "aptalca" bir hamle yaptığını söyledi. Bunun üzerine Stalin İngiltere'nin zayıf olduğunu ancak buna rağmen savaşı başlatma konusunda inatçı olduğunu ifade etti. Taraflar daha sonra Fransa'yı ele aldılar. Stalin Fransızların dikkate değer bir orduya sahip olduğunu söyledi. Bunun üzerine Ribbentrob, Fransızlardan iki kat büyük bir orduya sahip oldukları yanıtını verdi ve olası bir savaş durumunda Almanya'nın Fransa'yı kesinlikle ele geçireceğini söyledi. Konu daha sonra anti-komintern pakta geldi. Ribbentrob, bu paktın Sovyetlere değil batılı demokrasilere karşı kurulduğu konusunda güvence verdi. Ardından Stalin, Alman halkının Sovyetlerle anlaşmaya nasıl baktığını merak ettiğini ifade etti. Ribbentrob, tüm Alman halkının Sovyetler Birliği'yle bir uzlaşmaya varılmasından memnuniyet duyacağını söyledi. Ribbentrob'a göre Almanlar iki ülke arasında çıkar çatışması bulunmadığının farkındaydı ve İngiliz entrikaları yüzünden bu zamana kadar dostane ilişkiler engellenmişti. Stalin buna gönülden inandığını belirtti ve Alman halkının barışsever bir millet olduğunu söyledi. Böylece Ribbentrob ve Stalin arasındaki görüşme dostane bir havada son buldu ve taraflar 24 Ağustos'un ilk saatlerinde Sovyet-Alman saldırmazlık antlaşmasını imzaladılar. Ancak antlaşmaya 23 Ağustos tarihini attılar. Antlaşmanın açık metni şu yedi maddeden oluşuyordu:

1. Taraflar birbirlerine karşı her türlü saldırı ve şiddet eyleminden sakınacaklardır.
2. Taraflardan biri üçüncü bir güç tarafından herhangi bir saldırı ve şiddet eylemine maruz kalırsa, diğer taraf bu üçüncü güce hiçbir şekilde destekte bulunmayacaktır.
3. Taraflar ortak menfaatlerini ilgilendiren konularda temasta kalacaklar ve bilgi alışverişinde bulunacaklardır.
4. Taraflar arasında itilaf çıkması durumunda birbirlerini hedef alan bir güçle beraber olmayacaklardır.
5. Taraflar arasında itilaf çıkması durumunda tüm sorunlar karşılıklı dostluk içerisinde fikir alışverişleriyle ve gerekli durumlarda hakem heyetlerinin aracılığıyla çözüme kavuşturulacaktır.
6. Bu antlaşma on yıl sürecince geçerli olacak ve taraflardan biri antlaşmanın sona ermesinden bir yıl önce aksini bildirmedeği sürece kendiliğinden beş yıl daha uzayacak ve geçerli olacaktır.
7. Bu antlaşma imzalandığı andan itibaren geçerlidir ve mümkün olan en kısa sürede tarafların yasama organlarınınca onaylanacaktır.

Antlaşma bu hükümlere ek olarak şu dört gizli maddeye sahipti:

1. Baltık Devletlerinin (Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya) bulunduğu bölgelerde siyasi yapının ve sınırların yeniden düzenlenmesi durumunda, Litvanya'nın kuzey sınırı Sovyetler Birliği ile Almanya'nın nüfuz alanlarını ayıran sınırı oluşturacaktır. Bu kapsamda Polonya'nın Vilna bölgesi, Litvanya bağlamında değerlendirilecektir.
2. Polonya topraklarında siyasi yapının ve sınırların yeniden düzenlenmesi durumunda Narev, Vistula ve San nehirlerinin oluşturduğu hat Sovyetler Birliği ile Almanya'nın nüfuz alanlarını ayıran sınırı oluşturacaktır. Bağımsız bir Polonya devletinin muhafaza edilip edilmeyeceğine ve bu devletin sınırlarının ne olacağına tarafların ortak çıkarları uyarınca olayların akışına göre karar verilecektir. Herhangi bir gelişme durumunda ortaya çıkacak sorunlar yine taraflar arasında yapılacak dostane uzlaşmalarla çözülecektir.
3. Sovyetler Birliği'nin Besarabya'ya yönelik girişimleri konusunda Alman tarafı hiçbir alaka göstermeyeceğini beyan etmektedir.
4. Bu protokol, her iki tarafça kesinlikle gizli tutulacaktır.

Sovyet-Alman saldırmazlık antlaşması, 23 Ağustos sabahı Pravda'nın manşetinden tüm dünyaya duyuruldu. Haber

özellikle Batı dünyasını dehşete düşürdü. Çünkü Sovyetler Birliği'nin müdahalesizliği ve tarafsızlığı bile tüm dengeleri sarsacak boyuttayken bu antlaşma saldırmazlığın ötesinde hükümlere sahipti. Antlaşmanın ikinci ve üçüncü maddeleri tarafların birbiriyle bilgi alışverişinde bulunmasını ve savaş durumunda üçüncü ülkelerle ilişkilerini kısıtlamasını hükmediyordu. Bu sebeple Almanya olası bir savaş durumunda Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığını temin etmekle kalmıyor onun diplomatik ve iktisadi açıdan kendi yanında konumlanmasını sağlıyordu. Antlaşmanın duyulmasıyla şaşkına dönen İngiltere ve Fransa hükümetleri 25 Ağustos'ta Moskova'da bulunan heyetleri aracılığıyla Sovyet muhataplarıyla görüşmek istediler. Ancak Sovyet temsilcileri, değişen siyasi koşullar ışığında heyetler arası görüşmelerin artık mümkün olmadığını ifade ederek bu talepleri reddettiler. Böylece Sovyetler Birliği, uzun yıllardır Almanya karşısında kendisini yalnız bırakmakla suçladığı Batılı devletleri, savaşın eşiğindeyken Almanya ile baş başa bıraktı. Hitler aynı gün İngiltere'nin Berlin büyükelçisi Sir Neville Henderson ile görüştü. Bu görüşmede kendisine Sovyetlerle yapılan antlaşmanın iki cepheli savaş ihtimalini sona erdirdiğini söyledi ve İngiltere'nin artık Polonya'daki Alman taleplerini kabul etmesi gerektiğini bildirdi. Ancak İngiltere günün ilerleyen saatlerinde Polonya ile bir ittifak antlaşması imzaladığını ilan etti. Bunun üzerine Hitler İngiltere ve Fransa'yla savaşı göze alarak 1 Eylül'de Polonya'yı işgal etti ve İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı.

Sovyet-Alman saldırmazlık antlaşması, Türk dış politikasında da deprem etkisi yarattı. O zamana hem İngiltere ve Fransa'yla hem de Sovyetler Birliği'yle işbirliği antlaşmaları yapmaya çalışan Türkiye, tüm hesabını bu üç ülkenin bir araya geleceğini düşünerek yapmıştı. Bu sebeple İngiltere ve Fransa'yla olan yakınlaşmasının Sovyetler Birliği'yle olan ilişkisini destekleyeceğini düşünmüş ve bu üç ülkeyle yaptığı görüşmeleri eşgüdüm içerisinde götürmeye çalışmıştı. Ancak Sovyet-Alman saldırmazlık antlaşması, Türkiye'nin aynı anda yakınlaşmaya çalıştığı üç devleti karşı karşıya getirdi ve Türk dış politikası zorlu bir sürece soktu. Antlaşma Türk basınında da hayretle karşılandı. Cumhuriyet gazetesi haberi "Alman-Sovyet Paktı" diye manşetten duyurduktan sonra, konuyu "Moskova ile Berlin arasında imzalanacak olan misak her yerde hayret uyandırdı" şeklinde ele aldı. Gazete yazarları Sovyetler Birliği'nin, olası bir savaş öncesi Almanya'yı serbest bıraktığına inanmak istemediler. [Cumhuriyet Gazetesi](#) başyazarı Yunus Nadi, Sovyetler Birliği'nin komşularına yönelik bir Alman taarruzuna müsaade etmeyeceğini savundu ve bu antlaşmanın Avrupa'da savaşı değil barışı sağlamaya yönelik olduğunu yazdı. Ulus gazetesi yazarı Falih Rifkı Atay, Sovyetler Birliği'nin ideolojik mücadelesinden vazgeçerek Almanya'nın zaferine yardım edecek bir tutum takınmasına ihtimal vermediğini ifade etti.

Batı dünyası antlaşmayı öğrendiği andan itibaren antlaşmanın olası gizli hükümlerine yönelik yorumlar geliştirmeye başladı. 25 Ağustos'ta Alman diplomat Hans von Herwarth, gizli maddeleri Amerikalı diplomat Charles Bohlen'e sızdırdı. 29 Ağustos'ta Times Gazetesi'nde çıkan bir analiz haberde Chicago Üniversitesi'nden Profesör Samuel Harper, "Rus-Alman Saldırmazlık Paktı Doğu Avrupa'yı nüfuz alanlarına bölen gizli bir antlaşma barındırıyor" dedi.

Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırmasından 17 gün sonra Sovyet birlikleri Polonya'nın doğusunu işgale başladı. Bu sırada tüm güçleriyle Alman ordusuyla mücadele eden Polonya askerleri doğuda fazla bir direniş sergileyemediler. Fakat Sovyetler Birliği'nin bu hamlesi, Batının gizli paylaşımına yönelik endişelerini doğruladı. Eylül sonunda Alman ve Sovyet ordularının birbirlerine yaklaşması üzerine Ribbentrop, Moskova'ya giderek 28 Eylül'de mevkidaşı Molotov ile ikinci bir antlaşma imzaladı. Buna göre Almanya, Polonya'da daha geniş bir bölgeyi işgal edecek karşılığında ise Litvanya'daki haklarını Sovyetler Birliği'ne teslim edecekti. Böylece ekim ayı itibarıyla Polonya, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında paylaşılmış oldu.

Polonya'nın paylaşımından sonra Sovyetler Birliği, Alman-Sovyet saldırmazlık antlaşmasının Baltıklarla ilgili hükümlerini uygulamak için harekete geçti. Bu kapsamda ekim ayında Litvanya, Letonya ve Estonya'yı çeşitli askeri işbirliği antlaşmaları imzalamaya zorladı. Bu antlaşmalar uyarınca Sovyet birlikleri ilgili ülkeleri fiilen işgal etti ve 1940 haziranına kadar geçen süreçte bu ülkelerde Sovyet yanlısı hükümetler oluşturdu. Sovyet yanlısı hükümetler yaz aylarında Sovyetler Birliği'ne katılmak istediklerini bildirdiler ve bunun üzerine 3 Ağustos'ta Litvanya, 5 Ağustos'ta Letonya ve 6 Ağustos'ta Estonya, Sovyetler Birliği'ne katıldı.

Kasım ayına gelindiğinde Sovyetler Birliği, Almanya'yla yaptığı antlaşmanın Finlandiya'yla ilgili kısmını hayata geçirmeye karar verdi. Bu kapsamda Finlandiya'ya Baltık devletlerine dayattığı antlaşmaların bir benzerini sundu. Finlandiya, böyle bir antlaşmayı kabul etmeyince 30 Kasım'da Sovyet ordusu ülkeye saldırdı. Finlandiya'nın başarılı savunmasına rağmen Sovyet birlikleri, mart ayında ülkenin ikinci büyük kenti Vipii'ye yaklaştı ve Fin hükümetini barışa zorladı. 12 Mart'ta yapılan antlaşmaya göre Finlandiya körfezinde bulunan sınır arazileri ve iki ülke arasında yer alan Karelya yarımadası Sovyetler Birliği'ne bırakıldı.

Finlandiya savaşının uzaması, Sovyetler Birliği'nin Almanya'yla yaptığı antlaşmanın diğer bir hükmü olan Besarabya konusunda harekete geçmesini geciktirdi. Olası bir itiraz durumunda ordusunu Romanya ile savaşmaya hazırlayan Sovyetler Birliği, bu hazırlıkları tamamladıktan sonra 26 Haziran'da Romanya hükümetinden Besarabya'yı kendisine teslim etmesini talep etti. Romanya'nın 28 Haziran'da bu talebi kabul etmesi üzerine Sovyetler Birliği 3 Temmuz'da bölgeyi işgal etti ve böylece Almanya'yla yaptığı gizli antlaşma hükümlerinin tamamını hayata geçirmiş oldu.

Sovyetler Birliği, Almanya'yla yaptığı antlaşma uyarınca Doğu Avrupa'da topraklarını genişletirken, Almanya arka arkaya gerçekleştirdiği zaferlerle Polonya, Danimarka, Norveç, Lüksemburg, Belçika, Hollanda ve Fransa'yı ele geçirdi. Böylece Sovyetler Birliği'nin beklentisinden çok daha kısa sürede savaşın sona erme ihtimali ortaya çıktı. Bu kapsamda Ribbentrop, Alman-Sovyet ilişkilerinin geleceğini görüşmek adına mevkidaşı Molotov'u kasım ayında Berlin'e davet etti. Burada yapılan görüşmelerde Ribbentrop mevkidaşına yeni bir nüfuz paylaşımı önerdi. Buna göre Sovyetler, İngiltere'nin elinde bulunan Hindistan'ı işgal ederek Almanya'nın yanında savaşa katılacak ve süreç içerisinde kendi güneylerinde bulunan Asya topraklarında söz hakkına kavuşacaklardı. Molotov bu teklife karşılık Sovyetler Birliği'nin Balkan devletlerini kendi nüfuz alanları içerisinde gördüğünü bildirdi. Ayrıca Sovyetler Birliği boğazlar konusunun yeniden düzenlenmesini, Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi olmayı ve İsveç'in tarafsızlığına yönelik güvenceler verilmesini talep etti. Hitler bu talepleri kabul edilemez buldu ve ordusuna 15 Mayıs 1941'e kadar Sovyetlerin işgaline hazır olması emrini verdi. Alman ordularının hazırlıklarını tamamlaması üzerine 22 Haziran 1941 saat 03:15'te Almanya, Sovyet topraklarını işgale başladı ve Sovyet-Alman saldırmazlık antlaşması fiilen sona erdi.

1945 yılında Berlin'e giren Amerikan birlikleri Alman dış işleri yazışmalarını ele geçirdi ve Alman-Sovyet saldırmazlık antlaşmasının gizli maddelerini tespit etti. Alman-Sovyet saldırmazlık antlaşmasına yönelik tüm belgeler 1948 yılında Amerikan resmi devlet arşivi tarafından yayınlandı ve dünyayla paylaşıldı. Stalin, bu yayınlara rağmen gizli maddeleri içeren ek antlaşmanın varlığını reddetti. Bu sebeple 1989'a kadar Sovyet Birliği'nde yayınlanan tüm tarihler, hatıratlar ve resmi kayıtlar böyle bir paylaşım antlaşmasının olmadığı bir tarih anlatısına göre yazıldı. Ancak 1989 yılında dönemin Sovyetler Birliği lideri Mihail Gorbaçov, konuyla ilgili bir araştırma komisyonu kurdu ve komisyonun çalışmaları sonucunda Sovyetler Birliği resmi olarak Nazi Almanya'sıyla bu paylaşım antlaşmasını yaptığını kabul etti.

Mert Can ERDOĞAN

KAYNAKÇA

Bendersky, Joseph W, **A History of Nazi Germany: 1919-1945**, Rowman & Littlefield, 2000.

Biskupski, Mieczyslaw, **Ideology, Politics, and Diplomacy in East Central Europe**, Boydell & Brewer, 2003.

Calkin, Stephen, **A Marriage of Convenience: The Pre-War Relationship Between Nazi Germany and the Soviet Union**, Western Oregon University, USA, Oregon, 2011.

Carley, Michael Jabara, **End of the 'Low, Dishonest Decade': Failure of the Anglo-Franco-Soviet Alliance in 1939**, Europe-Asia Studies , 1993, Vol. 45, No. 2 (1993), s. 303-341

Eckert, Astrid M, **The Struggle for the Files: The Western Allies and the Return of German Archives after the Second World War**. Cambridge University Press, 2012.

Ericson, Edward, **Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941**, Praeger Publishers, London, 1999.

Nekrich, Aleksandr, **Pariahs, Partners, Predators: German-Soviet Relations, 1922-1941**, Columbia University Press, New York, 1997.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I:1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Shaw, Louise Grace, **The British Political Elite and the Soviet Union**, Routledge, London, 2003.

Tsygankov, Andrei, **Russia and the West from Alexander to Putin: Honor in International Relations**, Cambridge University Press, U.K., 2011.

Waddington, Lorna, **Hitler's Crusade Bolshevism and the Myth of the International Jewish Conspiracy**, Tauris Academic Studies, New York, 2007.

Gazeteler

New York Times, (29, 08, 1939)

Cumhuriyet, (23,08,1939)

Ulus, (25,08,1939)

21/11/2024 tarihinde

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sovyet-alman-saldirmazlik-pakti-23-agustos-1939/?pdf=6005> adresinden erişilmiştir